

2017, No 3–4, 39–54

СТЕФКА ПЕТРОВА

Софийски университет „Св. Климент Охридски“ – ДЕО

✉ stefi38@abv.bg

**ПРЕДИЗВИКАНИ МИСЛИ
ОТНОСНО ПУНКТУАЦИЯТА В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК**Анотация:

В работата се коментират пунктуационните правила, посочени в предговора на „Официалния правописен речник на българския език“ (БАН, 2012), и специално формулирането и поднасянето им. Изказва се мнение, че е необходимо да се съкрати броят на препоръките и да се допусне по-голяма свобода при употребата на препинателните знаци.

Ключови думи:

пунктуация, запетая, точка и запетая, правописни правила, пунктуационни правила

Пунктуацията съдържа правилата, според които се изгражда писмената реч. Тя няма пряка реализация в устната реч, а само косвено се отразява в нея. Изразява се чрез препинателните знаци. Макар че европейските езици си служат с почти еднакъв набор от препинателни знаци, може да се посочат някои дребни различия в отделни езици. Иска ми се тук да спомена, макар и да е известно, нещо за испанския език: въпросителният и възклицателният знак там се поставят и пред, и след въпросителното и възклицателното изречение или след въпросителната и възклицателната част, поради което често се появяват и в средата на изречението. Интересна е и употребата на тирето – запетаята или друг препинателен знак се пишат след него при авторовите думи в пряката реч. Положението в гръцкия език също е по-различно в сравнение с повечето европейски езици.

Днес писмената реч се използва по-често от преди, но не писмената реч от книгите, а от интернет. А какъв правопис и пунктуация има тази „компютърна реч“? Има значително развитие в сравнение с преди няколко години, когато можеше да се види *4* вместо буквата *ч*, *б* вместо буквата *ш*, когато се пишеше с латиница. Сега според моята внучка-тийнейджърка нещата вече са канализирани, дори е въведено название на новия език – български, писан с латински букви – *маймунища* (което според мен носи отрицателна конотация). Дори видях една

реклама за тази азбука. Кратка разходка из Фейсбук показва, че масово вече се използва българската азбука, но по отношение на пунктуацията положението е почти безнадеждно (с правописа още повече, но тук няма да се занимавам с него). Синът ми се е включил към група „Да поправим грешките във Фейсбук“ и известно време участвах и аз, но тъй като просто ме удавиха с примери, аз се „изключих“. Та в наблюденията и отбелязаните примери на тази група има невероятни неща, дори от официални документи. Ето няколко текста.

„Разпилях се по-вятъра, като пращинка.“

И коментар: „По- вятъра, по- вятъра и право в лудостта. А по-точно би било „право в неграмотността“. (И за коментара можем да коментираме).

Друг текст, всъщност стихове, инспирирани вероятно от прочутото писмо на Габриел Гарсия Маркес (следователно авторът би трябвало да е достатъчно грамотен), ни разкриват само (!) две грешки в част от изречение:

„...ако можете бъдете малко по добри...“

Но най-показателен е следният текст, и то ако ни интересува само пунктуацията, а не и правописът, лексиката, синтаксисът, стилът:

„Ми кво не гледа ли по господарите за мафиотската схема дето „честните“ бизнесмени Домусчиеви и титаните са направили за боклука на Варна за 60 милиона, та затова честито защото Варненци ще го платят тоя“.

А в коментара на един от групата „Да поправим грешките във Фейсбук“, където се разменят мисли относно груба (според някои) правописна грешка – „върви наредете възродени“ (където според мен е е техническа грешка), – намирам:

„Да така е, но аз не мисля, че...“

И още един коментар от тази група, интересен главно с неказаното:

„Не разбират ли, че успех може да има човек само ако раздели не зная със запетая?“

И да цитирам още един пример с типична грешка, срещана много често не само в интернет: „Това са поредните харчове за удобството на депутатите *въпреки, че* след година ще се местят в нова пленарна зала...“

А сега да се върнем към темата за пунктуацията. Ще направя кратък преглед на правилата за пунктуация в няколко европейски езика.

Руски език

По стар обичай първо търся как е представен въпросът в академичната граматика на руския език с главен редактор В. В. Виноградов ([3] ГРЕ 1960). Във втори том, синтаксис, който е в две части, няма нищо за пунктуацията. Проверявам в „Русский язык“ от В. Виноградов ([2] Виноградов 1974). И там не намирам нищо, но това изглежда по-нормално, защото трудът има подзаглавие „Грамматическое учение

о слове“. В „Русская грамматика“ ([14] РГ 1982) под редакцията на Н. Ю. Шведова също липсва раздел „Пунктуация и препинателни знаци“. Не открих и дистрибутивно посочена употреба на запетая или на друг препинателен знак.

В една българска граматика на руския език ([16] Савченко 1980), претърпяла три издания до 1980 г., авторите разглеждат пунктуацията на две места: при пряката реч и в отделен параграф. Що се отнася до простото изречение, в тази граматика има почти пълно съвпадение между пунктуационните правила в руския и в българския език. Там единственото разминаване е при предикативното ядро: когато сказуемото е спомагателният глагол *съм* (есть), изпълняващ ролята на връзка, в руския език в сегашно време той се изпуска и се поставя тире: „Лев Толстой – колос русской и мировой литературы“.

Подробна информация, главно за употребата на запетая, се дава в един учебник, предназначен за студенти чужденци ([13] Пулкина, Захова-Некрасова 1979). Посочено е, че в сложното изречение запетая се пише както при безсъюзно свързаните прости изречения в състава на сложното (с. 503), така и пред всички съюзи и съюзни думи: пред еднократно употребени съчинителни съюзи *и, но, да, а, или, либо, однако*, пред втория съюз *то – то, ни – ни, не то – не то*, както и пред всички подчинителни съюзи: *что, чтобы, который, какой, где, куда, откуда, потому что, если, коли* и пр. (с. 443–502).

Английски език

Ще се спра на посочените правила за пунктуация в една изключително подробна, изчерпателна граматика на английския език ([11] ПГАЕ 1985), разработена по нетрадиционен начин или да го кажем иначе – съвсем различно от българските граматики, включително и от граматиката-енциклопедия ([17] СБЕ-Е 1998) на Т. Бояджиев, Ив. Куцаров и Й. Пенчев, която в редица отношения се различава от традиционната българска граматика. Авторите са четирима, страниците – 1779, на пунктуацията са отделени 30 страници (1609–1639). Няма съмнение, че всичко е разгледано и обяснено подробно и научно.

Пунктуацията там е представена по следния начин. I. Препинателни знаци: 1. The comma with coordinated clauses (‘Запетая в съчинителни конструкции (изречения)’); 2. The comma with other coordinated units (‘Запетая в други съчинени единици’); 3. The colon (‘Двоеточие’); 4. The semicolon (‘Точка и запетая’); 5. Comma with adverbials (‘Запетая с обстоятелствени думи (допълнения)’); 6. Comma with other units (‘Запетая с други единици’); 7. Dashes and parentheses (‘Тирета и скоби’). II. Пунктуация: 1. Separation (‘Отделяне’); 2. Specification (‘Спецификация’).

Подобно разглеждане е възможно и необходимо, но в научен труд, предназначен за ограничен кръг специалисти. Правописният речник,

предмет на настоящата статия (ОПРБЕ 2012), е адресиран към широк кръг читатели и ползватели, следователно не е необходимо да се навлиза в големи подробности. И това се отнася не само за пунктуацията, но и за целия речник. С още по-голяма сила то важи за новия речник (за глагола) на същия авторски колектив, който вероятно няма да бъде купуван не само от ученици и студенти, а и от работещи, главно поради високата цена. Но да продължа с английския език.

М. Беляева ([1] Беляева 1984) в един учебник по английски език за студентите от неезиковите вузове сравнява пунктуацията в английския език с тази в руския и открива значителни съвпадения. Различия по отношение на запетаята вижда в следните случаи. 1. В руския подчиненото изречение в сложните съставни винаги се отделя със запетая, а в английски подчиненото допълнително, подложно, сказуемно определително и ограничително определително не се отделят със запетая (със забележка под линия, че когато подложното е много разширено, може да се постави запетая). Това са изречения, свързани със съюз *that* (че), т.е. пред *that* не се пише запетая (или поне не винаги се пише). 2. Обстоятелствените подчинени изречения *обикновено* се отделят със запетая, ако стоят пред главното, а ако са след главното – не се отделят, т.е. и тук няма задължително правило. 3. В сложните съчинени изречения запетая се поставя пред съчинителния съюз, като пред съюзите *and* ('и, а') и *or* ('или') не се поставя, ако те въвеждат кратки изречения (пак незадължително!). 4. В простото изречение еднородните части на изречението се отделят със запетая, но, за разлика от руски, запетая се поставя и пред последния член, въведен с *and* ('и'). И една разлика относно многоточието в руски – в английски се поставя тире (дълго тире) при незавършена част от изречението, а не многоточие.

Изводът ми за английския език е, че в поставянето на препинателните знаци се дава право на автора да решава дали да сложи, или не даден знак. „Задължителност“ се явява там, където има опасност от неяснота, но това го решава пишещият.

Испански език

В испанския език нещата стоят по подобен начин. Вече съм писала за употребата на запетая в този език ([12] Петрова 2010: 247–248) и затова тук само ще изброя случаите. В „Ръководство по граматика на испанския език“ Фр. Марин и П. Рамирес ([8] Марин, Рамирес 2001: 341) посочват 9 правила за употреба и едно – за неупотреба: 1) при обръщение; 2) между отделни думи при изброяване, които не са свързани чрез съюзи; 3) след въвеждащи думи; 4) когато се променя словоредът на сложно изречение, поставяйки на второ място това, което би трябвало да бъде на първо; 5) когато изпускаме глаголи, които се подразбират; 6) когато отделяме обособени части; 7) при всяко вметнато пояснение (от примера се разбира, че става дума за подчинено определително из-

речение); 8) след междуметия; 9) между безсъюзно свързани изречения; 10) никога между подлог и глагол (сказуемо) на едно изречение. В друга граматика на испанския език ([7] Лобато, Фернандес 1996: 25–26) за употребата на запетая се сочат също 9 правила, с малка разлика и подредба в сравнение с Фр. Марин и П. Рамирес. Запетая се пише според тях при: 1) изброяване на думи и словосъчетания, включително изречения с идентична функция; 2) обръщение; 3) вметнати думи и изрази; 4) дробни числителни; 5) предхождащо подчинено изречение (примерът е за подчинено обстоятелствено за време); 6) протазис в сложното изречение за условие; 7) преди подчинено отстъпително изречение; 8) подчинено определително изречение; 9) когато се изпуска глаголт в следващото изречение, за да не се повтаря. Основното различие между двете граматки е, че при Х. Лобато и Н. Фернандес се посочва употребата на запетаята при десетичните дробни, което за българския език се сочи като непунктуационна употреба, и второ, не казват нищо за това, че никога не се пише запетая между подлога и сказуемото. Еднородните части и безсъюзно свързаните изречения при тях са обединени в една точка. Липсва и употребата на запетая при междуметия. Тези разлики може да се обяснят с факта, че тази граматика е част от комплекс за изучаване на испански език от чужденци и е съобразена с включения в учебника материал.

Направих справка в още една испанска граматика – практическа (*gramática didáctica*), много полезна, претърпяла осем издания до 2002 г. ([18] Торего 2002). Посочени са същите правила, някои формулирани по-различно или разделени. Авторът казва, че не се поставя запетая между подлога и сказуемото (както при [8] Марин, Рамирес 2001), освен когато между тях се вмъква вметнатата част: „Аз, разбира се, го научих“. Но всъщност там става дума за вметнатите части, а не за подлога и сказуемото. И това, което на мен ми харесва и го правя понякога, е, че пред т.е. (*etc.*) поставят!

Следователно испанските граматки отделят на пунктуацията толкова внимание, колкото заслужава, т.е. не прекаляват с правила и изключения, но и не я пренебрегват, оставят авторът да решава в повечето случаи.

Български език

В посоченото изследване за запетаята ([12] Петрова 2010) се спирам главно върху „Новия правописен речник на българския език“ ([10] НПРБЕ 2002), сравнявайки изложените правила за употреба на запетая преди всичко по брой с тези в академичната граматика ([5] ГСБКЕ 3 1983) и в монографията на Р. Ницолова „Българска пунктуация“ ([9] Ницолова 1978). Книжката на Р. Ницолова е от поредицата „Родна реч омайна“, бр. 10, и е доста изчерпателна, но след това излязоха няколко справочника, затова тук няма да се спирам на нея. Ще отбележа обаче, че е наситена с достатъчно примери.

През 1998 г. излезе „Речник за правоговор, правопис и пунктуация“ ([15] РППП 1998), едно сериозно научно помагало, организирано много прегледно и сравнително доста пълно. Състои се от три части: 1. Увод – правоговор, правопис и пунктуация, в който се дава информация за езиковедските термини, подредени азбучно, напр. А, Азбука, Апостроф, Бройна форма и т.н. (220 с.); 2. Словник (65 000 заглавни думи, 430 с.); 3. Словоизменението в таблици и образци, където са представени по групи в таблици с модели и образци всички включени в словника думи (270 с.). Препинателните знаци се разглеждат на съответното място според буквата. Конкретно на запетаята са посветени 21 страници, на точката – почти две страници, на тирето – 5 страници и пр. Речникът е дело на трима автори – Димитър Попов, Кирил Семов и Светломира Видинска, но от увода се разбира, че е изработен езиковедски главно от Димитър Попов, а К. Семов е осигурил компютърната обработка на лексикалния материал и систематизацията на словоизменителните образци. Речникът има кратък живот – през 2002 г. излиза „Новият правописен речник на българския език“ ([10] НПРБЕ 2002), изработен от колектив на Института за български език под ръководството на В. Станков, който научните сътрудници от ИБЕ се опитваха да наложат. Но и той не „господства“ дълго – през 2012 г. бял свят видя „Официалният правописен речник на българския език“ (ОПРБЕ 2012), който бе обявен за задължителен. За НПРБЕ имах много забележки относно запетаята ([12] Петрова 2010), но те вече не са актуални, затова тук ще съсредоточа вниманието си върху ОПРБЕ, още повече, че е наречен официален.

Запетая

Най-дискутирана несъмнено е запетаята, затова ще започна прегледа и разсъжденията си с нея.

В проекта за опростяване на българския правопис при въвеждането на сегашния български правопис преди 70 години е отделено място и за употребата на запетая ([6] ЕЛ 2015). Там се посочват шест случая, когато не се пише запетая: при съюз *и*; при наречията *обаче*, *наистина*, *вероятно* и др.; при изрази като *при това*, *освен това*, *ето защо* и др.; между два съюза – *а когато*, *но щом*, *и когато* (всъщност става дума за съчинителен и подчинителен съюз в съседство); при подчинени изречения косвен въпрос – *Не разбрах кой ме е търсил*, *Не съм сигурен дали ще успее*; при наречието *само* + съюз: *Действай само когато си сигурен*, *Това може да го разбере само който го е преживял*.

Като забележка е оформено указанието, че при сложен съюз – *въпреки че*, *при все че* и др. – запетая се поставя пред целия съюз, а не непосредствено пред *че*.

Как е разрешен въпросът в ОПРБЕ? Да се върнем малко назад. В НПРБЕ са посочени 68 случая за употреба/неупотреба на запетая, като

17 са забележки, в които се отстъпва от правилото. Моят коментар по тези правила съм изказала вече ([12] Петрова 2010) и тук няма да се спирам на тях. Връщам се на ОПРБЕ и започвам да броя: 53 правила за пунктуационната функция на запетаята, от които 39 за употреба и 14 за неупотреба, и 3 за непунктуационната ѝ функция.

Ще се спра първо на правилата за употреба на запетая. Не са ли много тези правила? И макар и много, дали сочат достатъчно ясно и еднозначно къде трябва да поставяме и къде не „нейно величество запетаята“? Отговорът е: да, много са, и не, не са достатъчни и еднозначни условията. Имам предвид всички случаи, когато изброяването завършва с *и др.* Напр.: „Обособените части на изречението, въведени с *макар и, сиреч, т.е., или* (в значение на *т.е., сиреч*), *като да и др.*, се отделят със запетая...“ (с.76). Колко още и кои са тези *и др.*? В академичната граматика са изброени само три – *тоест, сиреч, а именно* и се отбелязва, че понякога като пояснителен съюз се явява и съюзът *или* ([4] ГСБКЕ 2 1983: 464). Т.е. зад *и др.* в горното правило стои само *а именно!* Въпросът ми е: ако нямаше тези изрази или съюзи, частта нали пак щеше да бъде обособена и отделена със запетая, срв.: *Днешният ден, (макар и) обикновен делничен ден, беше великолепен. Ние, (като) истински професионалисти, не сме съгласни с такова решение.* Следователно посочените (и непосочени) думи и изрази нямат никаква заслуга или вина спрямо обособяването.

Продължавам да се занимавам с обособените части (ОЧ). Те винаги се отделят със запетая (или с друг знак, за което ще стане дума по-нататък), независимо дали са свързани направо или с някоя дума-съюз, дали се намират в началото, в края или сред частите на изречението. С едно такова правило се отменя задължението на пишещия да помни цели 5 правила, посочени в ОПРБЕ: т. 79.3.2; 88.6; 89.5; 91.4; 94.1.

Същото важи за вметнатите думи и изрази и за обръщенията: вметнатите части (ВМЧ) се отделят винаги със запетая, независимо къде се намират: т. 79.3.3; 88.7; 89.6; 91.5; 95.1 (5 правила); обръщенията (Обр.) също се отделят винаги със запетая, независимо къде се намират, какво следва след тях и в каква форма са: т. 79.3.4; 81.1; 81.1.1; 82; 82.1; 88.8; 89.7; 91.6 (6 правила). А какво да кажем за т. 8.1, 8.1.1, 8.2 (Не се отделят със запетая думи и изрази, които се използват *само* (подчертаването мое) като вметнати в изречението, с. 77), където няма откъде да знае човек кога едни думи и изрази се използват *само като вметнати*, защо например *изглежда* понякога е, а понякога не е вметната дума, докато *наистина* според т. 8.2 е само вметната дума (с което не съм съгласна): *Това изглежда е така и Това наистина е така.* Каква е разликата, освен семантичното съдържание, разбира се? И още: *напротив* и *обратно, да речем* и *според мен, естествено* и *действително* и пр. – чрез каква „операция“ ще определим дали е 100% вметната част или само 50%? Не мога да подмина и примерите, разкриващи спо-

ред авторите кога дадена дума или израз е вметнат и кога – не (с. 77, т. 81.1). Да вземем *разбира се*: *Той, разбира се, не постъпи правилно.* (Срв.: *Разбира се добре с колегите си.*) Просто нямам думи! Ами това са две различни лексикални единици: *разбира се* като вметнатата част означава *ясно е, знаем, така е* и пр., а във втория пример имаме глагол *разбирам (се)* в 3. л. ед.ч.! Всичките примери там са лишени от логика и не подкрепят изказаното правило.

Можем да улесним пишещия да мисли за по-важни неща във връзка с текста, с неговата семантика и структура, а не за вметнати изрази, обръщения, запетаи, като определим три правила, подобни на посочените по-горе. Ще отида и по-нататък – може да се формулира дори само едно правило: *обособените части, вметнатите думи и изрази и обръщенията винаги се отделят със запетая независимо от мястото им в изречението.* Кратко и ясно. Нищо неясно или неправилно няма в следващите изречения: *Какво правеше, наистина, в горичката всеки ден? Наистина, какво правеше в горичката всеки ден? Какво правеше в горичката всеки ден, наистина?* (с. 77, т. 81.2).

Недоумение будят и други правила. Напр. 80.3: „Не се отделят със запетая неударен едносричен съюз и разположена непосредствено след него обособена част“. А нима ОЧ може да се разположи на разстояние, отдалечена от него? Да вземем и споменатата вече точка 8.1.1 – хем вметнатият израз е разположен *непосредствено* след неударен едносричен съюз, когато не се отделя със запетая, хем ВмЧ изисква отделяне със запетая. И защо да е грешка запетаята след *но*, всъщност преди ВмЧ: *Аз, от една страна, приемам аргументите ти, но, от друга страна, не изцяло.* (*Аз приемам аргументите ти, но не изцяло* – това е изречението, *от една страна* и *от друга страна* са вметнати изрази, смисълът е изразен и без тях). И още правила нямат логическо обяснение: не се пише запетая между едносричен съюз и разположена непосредствено след него ОЧ (т. 94), но многосричен съюз и ОЧ се отделят (т. 94.1); не се отделят едносричен съюз и ВмЧ (т. 95), но многосричен съюз и ВмЧ се отделят (т. 95.1). Просто тези правила трябва да се зазубрят (след което се и забравят).

Да погледнем към сложното изречение: „Простите изречения в състава на сложното, свързани със съюзи и съюзни думи, се отделят със запетая с изключение на случаите в т. 88.1, 88.3...“ (следват още 6 точки, с. 78). Човек се стъписва само като ги види. За какво да мисли – за темата на своето писание, за съдържанието ли, как да опише откритията, които е направил, или за това, дали тук или там трябва да има или да няма запетая. Да поздравим руснаците с решението на въпроса – винаги простите изречения се отделят със запетая, независимо дали са свързани безсъюзно или със съчинителни или подчинителни съюзи ([13] Пулкина, Захова-Некрасова 1979). Да поздравим и англичаните – само три-четири случая са задължителни, а при другите зависи от

пишешия. Чудно ли е тогава, че нашите деца са неграмотни. Не е само заради запетаята, разбира се. Но много време трябва да отделят учителите да обясняват, да повтарят и потретват, че тук се пише, а там не, тука има, а там няма. И въпреки това правилата не са овладени, срещат се „грешки“ и при студентите. Ще приведа едно съобщение от в. „Аз-Буки“, автор В. Кънчев, със заглавие „Пунктуацията спяна студентите“. Става дума за седмото издание на инициативата „Бъди грамотен“, проведено между три университета. От Софийския университет участвали студенти-филолози, от УНСС – студенти по журналистика, от НБУ – студенти по германистика, анимационно кино и тонрежисура. Запетайте „препънали“ студентите от НБУ и УНСС. Не пледирам да приемем неграмотността дори по отношение на мъничката запетайчица, но дали не трябва да се помисли за по-ясни и по-малко на брой правила? И дали ще пострада много изразеното съдържание, ако напишем: *Помислихме че всички ще участват* вместо *Помислихме, че всички ще участват*; *Имах желание да го направя но не можах* вместо *Имах желание да го направя, но не можах*? В испански напр. не винаги пред *pero* (‘но’) се поставя запетая, но това не създава проблем при разбирането. А когато трябва да се запомнят 53 правила, ученикът (нали тогава трябва да се научат, в училище?) просто се отказва да ги учи. Ще коментирам още някои от тях.

Какъв аргумент трябва да приведе учителят на учениците, че „когато *да*-изречението е разположено между частите на друго просто изречение, крайт на *да*-изречението се отделя със запетая“: *Необходимостта да се осигурят надеждни средства за обмен на информация, изисква разработване на нови продукти* (с. 79). Примерът ще помогне на учителя – ами, има запетая, защото *да*-изречението е дълго. Но ако изреченията са от типа: *Необходимостта да му кажа ме изплаши*. → *Необходимостта да му кажа, ме изплаши*. *Идеята да го видя не ми харесва*. → *Идеята да го видя, не ми харесва*, как да обясним защо се пише в края, а в началото – не? Нали изречението е *необходимостта ме изплаши*, а *да му кажа* е вмъкнато между частите му, а по отношение на примера от речника *необходимостта изисква разработване...?* И защо да не е без запетайки и в началото на *да*-изречението, и в края? Или с две запетайки?

При сложното изречение отново се повтаря казаното за ОЧ, за ВмЧ и за обръщенията, т.е. че след тях, пред съюз *да*, се пише запетая. Всъщност тук запетаята не е пред *да*, а просто огражда или отделя ОЧ, ВмЧ и Обр: т. 88.6; 88.7; 66.8. Същите правила срещаме и при подчинени въпросителни изречения, пред които не се поставя запетая, но ако пред тях има ОЧ, ВмЧ и Обр., се поставя. И тук, и навсякъде, запетаята има връзка, отношение към ОЧ, ВмЧ и Обр., а не към въпросителното изречение: т. 89.5; 89.6; 89.7. И същата липса на логика, както при съюза *да* – запетая само след въпросителното изречение, а не и пред:

Любопитството кой е в стаята с Ирина, не ми даваше покой → *Не ми даваше покой любопитството (?) кой е в стаята с Ирина* → *Любопитството, кой е в стаята с Ирина, не ми даваше покой*. Не смятам, че е кой знае каква голяма грешка да се пише и пред въпросителното местоимение, нали просто огражда подчиненото определително изречение? А най-правилно не е ли без всякаква запетая – *Любопитството кой е в стаята с Ирина не ми даваше покой*? Т.е. можем да обобщим (и опростим) още повече правилото: *обособените части, вметнатите изрази и обръщения се отделят със запетая независимо дали са в просто или сложно изречение*. Така с едно указание заместваме 25 правила, посочени в ОПРБЕ. А ако дадем възможност за свободно поставяне на запетаята при ОЧ, ВмЧ и Обр., положението се облекчава още малко. Защото едва ли ще се намери човек, който да не постави запетая при Обр. или ВмЧ, дори да не е казано, че е задължително. А ако при ОЧ липсва запетая, то от това тя няма да стане необособена, пък и да стане, смисълът няма да се измени съществено.

Тук искам да посоча и нещо друго. В стремежа си да не използват граматически термини и понятия, авторите използват обяснение, лишено от смисъл: „...ако второто изречение е въведено с въпросителна дума и *пояснява смисъла (?)* на предходното изречение“ (с. 80). Какво значи това? Първо, работи се с първо и второ изречение, а не с главно и подчинено. Второ, не е вярно, че второто изречение *пояснява смисъла* на предходното. Всяко подчинено изречение *пояснява* нещо в главното изречение, допълва го в някакъв смисъл, назовава някакъв феномен, и по-рядко *пояснява смисъла* му въобще. Приведените примери към т. 89.1 са сложни съставни с подчинени допълнителни, един пример е с подчинено подложно и един с подчинено определително. Спирам се на примера: *Питайте каква е цената*. Според горната формулировка „каква е цената“ *пояснява смисъла* на „питайте“. И какъв е той, смисълът на *питайте*? Или: *Чудя се кой ли ще е следващият...* Какъв е смисълът на *чудя се* – ‘изпитвам съмнение, учудване’? Второто изречение не *пояснява смисъла на първото*, а назовава обекта, предмета на мисълта, на разговора, допълва значението на глагола-сказуемо.

Тук ще се върна към т. 88.9 – за запетаята пред главното изречение, когато *да*-изречението е на първо място. Обяснението е: „Когато *да*-изречението се намира пред *пояснявано* от него изречение, двете изречения се отделят със запетая“. Ще се въздържа да задам въпроса дали второто изречение е *пояснявано* от *да*-изречението. Всеки може да си отговори, като прочете примерите: *Да те обичам, аз копнея. Да сте много щастливи, ви желаем*. Опитах са да намеря случай, когато би била възможна (със стилистична цел) такава структура. И намирам, напр. в поезия, когато следват още такива подобни изречения: *Да те обичам, аз копнея; да си щастлива, аз желая; да те познавам, аз мечтая* и т.н. И пак ми се струва „небългарско“, некнижовно, даже нело-

гично. *Аз копнея да те обичам* – така е правилно, нали? А защо *Да те обичам аз копнея* изисква запетая? Авторите на речника всъщност си противоречат – в т. 86 сред примерите за употребата на запетая (19 на брой) срещам и един пример за неупотреба: *Да се влиза в сградата след 22.00 ч. е възможно само с пропуск* (с. 79). Ами да, те сами са си го казали – *Да сте много щастливи ви желаем*.

Съюзът *да* ме подсеща за съюза *че*, пред който всички знаят, че се пише запетая. Ами след *че*-изречение? *Всеки знае, че е така / Че е така, всеки знае*. Така ли е? Проверявам в речника да не съм пропуснала. Не, няма го съюза *че* с указание като единичен, прост, или като съставна част на сложните съюзи *макар че, въпреки че, при все че, независимо че, така / тъй че* и др., т.е. там, където най-често срещаме грешки от вида *въпреки, че; макар, че; при все, че* и т.н. Има го в един пример към т. 86 (в първия) и по-нататък в примерите като компонент на сложните съюзи *при положение че, при условие че, по причина че*, без да е отбелязано, че запетаята не се пише пред *че*, а пред сложния съюз. В посочената руска граматика за чужденци е казано изрично, че ако съюзът е сложен, запетаята се поставя само веднъж пред него, ако подчиненото изречение е след главното, или след подчиненото изречение, ако е пред главното ([13] Пулкина, Захова-Некрасова 1979: 479). Съставителите на ОПРБЕ са сметнали, че няма проблем и са се задоволили с три-четири примера, без да дадат онези, където най-често се срещат грешки. Освен при *въпреки че* (и под.) грешки и колебания има и при *тъй / така както, така че, при положение че* и др., които функционират и като един сложен съюз, и като два отделни съюза с различна семантична структура на сложното цяло: *Ще го направя, така както е в указанието. ↔ Ще го напиша така, както е в указанието. Направих го, така че трябва да се примириш. ↔ Тя го погледна така, че дъхът му секна. Ще ползвате изгодни промоции, при условие че ни станете абонат. ↔ Ще отида при условие, че ме поканят*. За тези и други подобни случаи няма нищо в речника. Не е отбелязано също, че когато има предлог плюс съюз, запетаята е пред предлога: *с който, на когото, с какъвто...* И това май би трябвало да се подразбира.

Това, че в речника се избягват чисто лингвистични термини, е положително. Така е отстранено визирането на видовете подчинени изречения, които не са известни на повечето носители на българския език (а и на някои филолози), което отбелязах като трудност, недостатък на НПРБЕ ([12] Петрова 2010: 246–247), но и боравенето с първото и второто изречение не намирам за сполучливо. По-уместно би било *предходното и следходното изречение* или все пак *главното и подчиненото*.

Т. 92 постановява: „Не се отделят със запетая две прости изречения, ако второто е въведено с относително местоимение и пояснява сказуемото от първото просто изречение“. Следват 7 изречения като

примери: четири с *каквото*, едно с *колкото*, едно с *който* и едно със *с когото*. Ами изречения, въведени с относителни наречия – *Иди където искаш!*; *Ела когато можееш!*; *Направи го както искаш?* Там се пише запетая, така ли да го разбираме? Съчинителни и подчинителни съюзи са дадени заедно в т. 86 (с. 78), но няма илюстрации с *ако*, *щом*, *дето*, *понеже*, *защото* и много други. Има обаче три примера с *който* (в примерите с *което*, *които* и *при който*). И макар че правилото е кога простите изречения се отделят със запетая, виждам и един пример без запетая, за който вече казах. Ето горните изречения и със запетая: *Иди, където искаш! Ела, когато можееш! Направи го, както искаш. Попитай, ако не знаеш.* А ако обърнем словоредно изреченията: *Каквото ви падне вземете го! / Каквото ви падне, вземете го! Колкото можееш учи / Колкото можееш, учи.* За да не се създават излишни затруднения на пишещи и на ученици (а и на учители), нека бъде по един и същ начин, независимо дали подчиненото изречение е пред или след главното.

В правилата, посочени в т. 93. и 93.1. (защо има .1, след като няма .2?), също откривам необяснимост, нелогичност. Т. 93 гласи: „не се пише запетая при два съюза, ако първият е неударен и едносричен“. Ама че правило – ами ако е ударен и едносричен, или неударен и дву-/многосричен, като напр. *ала* и *около* (срвн. *около който*)? А т. 93.1. гласи: ако първият от двата съюза е многосричен, съюзите се разделят със запетая. И защо съюзите *но*, *а*, *че* са поставени в неизгодно, непрестижно положение, а *понеже* и *въпреки че* (само с тях има примери) са „удостоени с високата чест“? Нали ако заменим *но* с *обаче* смисълът няма да се измени, но пунктуацията – да: *Снощи дълго звънях, но като не ми отговорихте, си тръгнах. / Снощи дълго звънях, обаче, като не ми отговорихте, си тръгнах. И: В този миг си мислех, че ако всички разберат, с мен е свършено. / В този миг си мислех, че, ако всички разберат, с мен е свършено.* Подчиненото допълнително изречение (*В този миг си мислех, че с мен е свършено*) тук е разкъсано от едно условно, което може и да го няма, то е вмъкнато, следователно трябва да е отделено със запетая.

Самите автори на речника си противоречат, заявявайки, че обособените части и вметнатите думи винаги се отделят със запетая, но когато се намират след *неударен едносричен съюз*, не се отделят (т. 94, т. 95). Важното е да са напишат повече правила, за да се види, че е работено, мислено и постановено – тука има, тука няма!

Преди да приключа със запетаята, макар че може да се коментират и други указания, искам да посоча само още две неща. Едното е за употреба на запетая при частицата *не* или уточняваща дума или израз (т. 90). Първото изречение от примерите е цели три реда без никакъв знак (*Визите за членове на семействата на граждани на ЕС се издават безплатно единствено когато въпросните членове на семейство пътуват в държавата членка домакин като придружители на граж-*

дани на Съюза в тази страна.) – просто неразбираемо и невъзприемаемо, особено при наличието и на сложни думи (*държавата членка домакин*) и на повторени думи (*членове на семейство/семействата*). И защо да няма запетая – ако пишещият прецени, че е трудно да се възприеме съдържанието, може да постави пред съюза, в цитираното изречение пред *когато*, нищо че има *единствено*. Втората ми забележка е за често срещаната запетая между разширен (и не винаги) подлог и сказуемо, което просто е груба грешка. В една от испанските граматики специално се отбелязва, че *никога* не се пише там запетая ([7] Лобато, Фернандес 1996). А като грешка често го виждаме: *Дъщерята на балканската икона Цеца, отбеляза пълнолетието си с приказно парти, за което говори цяла Сърбия* (в. „19“). Но тъй като в този вестник материалите се вземат направо от интернет, грешката следователно е и в друг текст. В нашия официален речник нищо не се казва по този въпрос, а се среща толкова често: *Всеки ден, голяма част от българите, отиват на работа...* (в. „Стандарт“); *Това е може би единствената причина моят издател, да ме обича все още* („Крадецът и магьосникът“).

Точка и запетая

Точката и запетая се среща по-рядко и не е така проблемна, както запетаята. В повечето случаи използването ѝ зависи от пишещия. Не всички обяснения в ОПРБЕ са ясни и категорични, което подкрепя току-що казаното за нейната употреба. Да вземем за пример т. 97.2.1 (с. 84): този знак служи „за отделяне на смислово по-самостоятелни прости изречения“. Кои изречения може да се определят като смислово по-самостоятелни? Простите изречения в състава на сложното са относително самостоятелни в сложното съчинено изречение и неравноправни – главни и подчинени – в сложното съставно. Главните изречения не винаги са и смислово самостоятелни. А кога ще са по-самостоятелни, и то смислово – зависи от мнението на пишещия или четящия. Т. 97.2.2 (85 с.) гласи: „за отделяне на паралелни по строеж изречения...“. Колко души могат да кажат кои изречения са паралелни? Авторите въобщост са написали правилото за употреба на точка и запетая – това е т. 97.3. „При изреждане“. С едно правило може да се формулира употребата на точка и запетая: при изреждане на еднородни части – разгърнати изрази, прости изречения или групи от изречения. Би могло да се посочи и че зависи от волята на автора, т.е. че няма задължителен характер.

В испанския език например се употребява много често точка и запетая – цели пасажки, цели параграфи са построени като едно изречение с няколко пъти употребена точка и запетая.

Двоеточие

Употребата на двете точки е разделена на пунктуационна и непунктуационна и е представена по-детайлизирано, с много препратки,

защото вместо двоеточие в много от случаите може да се употреби и тире. Правило 98.1. е придружено с 16 примера. При много от тях може да се пише и тире, което не е отбелязано, напр.: Начин на финансиране – бюджетна субсидия; Въздръжали се – 7; Сума – 2.80 лв. и др. А някъде може и без двоеточие или тире: Годно до 01.2012 г.

Точка 98.2.1.1. допуска писане с двоеточие и без двоеточие, т.е. след като може да се пише и така, и иначе, значи няма нужда да се посочва. Както и да се напише – все е вярно.

Употребата на двоеточие според мен също има в значителна степен индивидуален характер – зависи от желанието на автора, особено що се отнася до описателен текст. Достатъчно е само едно правило: при изброяване след обобщаваща дума. Що се отнася до случаите 98.3. и 98.4., там би могло да се пише тире, запетая или точка, т.е. те нямат характер на задължителна норма, чието неспазване довежда до грешка. В този смисъл е ненужно да се споменава, така само се увеличава броят на правилата, които трябва да се запомнят. Точки 98.7.1 и 98.7.2 също намирам за излишни.

При непунктуационната употреба на двоеточие проблем е шпацията: в едни случаи няма, в други има, в трети – само от едната страна. Може да се отбележи, че е без значение.

Скоби

При запетаята, двоеточието и тирето правилата са разделени на пунктуационна и непунктуационна употреба, като отделни заглавия, а при скобите са посочени като точки и са наречени функция. Това едва ли има значение при изясняване на същността на проблема, но с оглед на структурата на изложението би трябвало да бъде казано по един и същ начин.

Тире

На тирето е отделено голямо внимание – цели 24 правила за пунктуационна употреба, като при четири има препратка към запетая, при три – към оформяне на текст с цитат, при други три – към двоеточие и към нови три – към текст с пряка реч, а при два случая – към запетая и към скоби, т.е. тирето е дублиращ знак при запетаята, двоеточието и скобите, а при цитиране и пряка реч употребата му е придружена и с други обяснения. Следователно то е такъв важен препинателен знак, за който може да се напише цяла дисертация – кога, къде, как и защо се употребява и дали да се употребява. Последното не го казвам случайно – *Тази нощ ще нощуваме в София, а утре в Пловдив* – според мен е напълно разбираемо и правилно. Дали са необходими толкова много пояснения? Например за пояснителен авторов текст са отделени три точки: т. 102.14.1, когато е след цитата; т. 102.14.2, когато е вмъкнат между частите на цитирания текст; т. 102.14.3, когато е вмък-

нат между две отделни изречения. Дали няма да е напълно ясно, ако е само: при пояснителен авторов текст или при придружаващ авторов текст? Въпрос поражда и т. 102.8: „С тире се отделя словосъчетание с показателно местоимение, което е конкретизирано с *да*-изречение“. Примерът: *Тази мисъл – да се примири със сегашното си положение, я измъчваше постоянно*. Трябва или не трябва да се пише тире, ако липсва показателното местоимение, т.е. ако с *да*-изречението е конкретизирана дума, а не словосъчетание с показателно местоимение? Срв.: *Мисълта да се примири със сегашното си положение я измъчваше постоянно* (не съм забравила запетаята, просто смятам, че не трябва да я има). Ако беше така: *Мисълта – да се примири със сегашното си положение, я измъчваше постоянно*, може би, но в този случай не би ли било по-добре и по-логично две запетаи или две тирета? И в примера на ОПРБЕ: *Тази мисъл – да се примири със сегашното си положение – я измъчваше постоянно / Тази мисъл, да се примири със сегашното си положение, я измъчваше постоянно*. Не е необходимо да се раздвоява и разсейва пишещият и четящият – ей, кое беше първо, тирето или запетаята?

В заключение искам да препоръчам: нека да се даде по-голяма свобода на пишещия относно препинателните знаци и особено спрямо запетаята; да се формулират няколко правила, обхващащи по-големи комплекси – думи, съюзи, части на изречението; да се посочи правилото за запетая пред сложен съюз; да се намалят до минимум разясненията от типа тук има, там няма; да се посочи задължителната неупотреба на запетая между подлог и сказуемо; да се допуска употребата на стилистична запетая, което е във връзка с първата препоръка.

Тези препоръки се отнасят за такива издания, които са за обща употреба – речници и справочници, а в научни публикации може да се стига и до най-дребните и единични случаи.

Литература

- [1] – Беляева 1984: Беляева, М. А. *Грамматика английского языка*. Изд. 7-е, испр. Москва, „Высшая школа“, 1984, 320 с.
- [2] – Виноградов 1974: Виноградов, В. В. *Русский язык (Грамматическое учение о слове)*. Москва-Ленинград, 1974, 784 с.
- [3] – ГРЕ 1960: Виноградов, В. В. (Ред.). *Грамматика русского языка*. Т. 2 (в двух частях). Ч. I и II. Синтаксис. Москва, АН СССР, 1960. Ч. I – 703 с., ч. II – 440 с.
- [4] – ГСБКЕ 2 1983: Стоянов, Ст. (Ред.) *Грамматика на съвременния български книжовен език. Т.2. Морфология*. София, БАН, 1983, 512 с.
- [5] – ГСБКЕ 3 1983: Попов, К. (Ред.) *Грамматика на съвременния български книжовен език. Т.3. Синтаксис*. София, БАН, 1983, 466 с.
- [6] – ЕЛ 2015: *Език и литература*, 2015, № 3–4, с. 23–24.
- [7] – Лобато, Фернандес 1996: Lobato, J. S., Fernández, N. G. *Español 2000. Gramática*. Madrid, SGEL, 1996, 248 p.

- [8] – Марин, Рамирес 2001: Marín, Fr. M., Ramírez, P. E. *Guía de gramática de la lengua española*. Madrid, Espasa, 2001, 404 p.
- [9] – Ницолова 1978: Ницолова, Р. *Българска пунктуация*. Библиотека „Родна реч омайна“. София, „Народна просвета“, 1978, 100 с.
- [10] – НПРБЕ 2002: Станков, В. (Ред.) *Нов правописен речник на българския език*. София, „Хейзъл“, 2002, 1069 с.
- [11] – ПГАЕ 1985: Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., Svartvik, J. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London and Jork, Longman, 1985, 1779 pp.
- [12] – Петрова 2010: Петрова, Ст. Ах, тази запетая. В: *Актуални проблеми на съвременната българска книжовна норма*. Пловдив, „Контекст“, 2010, 256 с.
- [13] – Пулкина, Захова-Некрасова 1979: Пулькина, И. М., Захова-Некрасова, Е. Б. *Учебник русского языка для студентов-иностранцев. Практическая грамматика с упражнениями*. Изд. 7-е, стереотипное. Москва, „Русский язык“, 1979, 520 с.
- [14] – РГ 1982: Шведова, Н. Ю. (Ред.) *Русская грамматика* (в двух томах). Москва, „Наука“, 1982, т. I, 784 с., т. II, 710 с.
- [15] – РППП 1998: Попов, Д., Семов, К., Видинска, Св. *Речник за правоговор, правопис и пунктуация*. София, „Атлантис“, 1998, 918 с.
- [16] – Савченко и др. 1980: Савченко, К., Дончева-Марева, Л., Георгиева, Н., Оранска, Г. *Грамматика русского языка*. (Учебник для студентов всех факультетов СУ, за исключением отделения русской филологии). Изд. 3-е. София, „Наука и изкуство“, 1980, 320 с.
- [17] – СБЕ-Е 1998: Бояджиев, Т., Куцаров, Ив., Пенчев, Й. *Съвременен български език. Фонетика. Лексикология. Словообразуване. Морфология. Синтаксис*. (Учебник за студенти от филологическите факултети и педагогическите институти). София: ИК „Петър Берон“, 1998, 656 с.
- [18] – Торего 2002: Torrego, L. G., *Gramática didáctica del español*. Ed. 8. Madrid, CESMA, 2002, 544 p.